

Мирчевска Мирјана (Скопје, Македонија)

СЕЛАТА ВО ГОРНА РЕКА КАКО ОПШТЕСТВЕНО- ЕКОНОМСКИ ЗАЕДНИЦИ

Айстиракѝ: Етничкиот предел Горна Река се наоѓа на крајниот северозападен дел на Р. Македонија, опфаќајќи го горниот дел од сливното подрачје на р. Радика до Бошков мост на југ. Според основните карактеристики на теренот, целиот етнографски простор е изразито планинско подрачје. Фигуративно кажано, пределот Горна Река по однос на природниот амбиент изгледа како "етнички тромб", изолиран од соседните предели со природни препреки: планини и реки. Населението, кое е формирано низ специфични етно-историски процеси, денес го сочинуваат Македонци - христијани и Албанци - муслимани. Основните стопански дејности се сточарството и печалбарството, дејности кои од своја страна влијаеле врз развојот на целокупната етничка култура. Живеејќи во ваква природно изолирана географска средина, без поголем урбан центар во непосредна близина, Горнореканците немале голема можност за комуникација со соседните предели. Сето ова придонесло Горнореканците да развијат сопствени материјални, социјални и духовни елементи на културата. Како дел од општественото живеење се јавуваат и формите на организираноста на селото како заедница, со што на одреден начин се регулирале и правилата на однесување на членовите на селото како општествена заедница, преку назначување на селски службеници од различен вид. Најголем дел од нив се карактеристични за сите Јужни Словени, но и за останатите балкански народи.

Клучни зборови: Горна Река, селски собир, селски одбор, кмет, питроп, сејмени, мировен совет, црковен одбор, колективна сопственост, самопомош.

Најголемиот дел од македонското население во минатото бил сконцентриран во руралните подрачја. Селата, како специфични видови на населени места, имале своја структура и функција, која била диктирана од потребите на жителите во однос на севкупното живеење. Во прилог на ова било и големото внимание што Горнореканците го посветувале на организацијата на селата, со цел селото да знае "што е, и каков е редот на однесувањето на секого поодделно, а во склад со општо важечките правила во селската заедница". Турската администрација не била димензионирана да ја покрива целата голема територија на царството. Поради тоа, организацијата на селскиот живот им ја препуштала на селаните, односно на нивните традиционални форми на управување (Александар Стојановски, 2001: 75-76). Од друга страна, тоа дозволувало да се зачуваат дури и да се

конзервираат народните традиции (Јован Цвијиќ, 1991: 198) во многу предели во Македонија и пошироко на Балканот. Во таквите услови, избраните селски старешини ја имале улогата на посредници помеѓу христијанското население и турските власти; кметовите ги собирале наложените давачки и ги носеле на турските власти, кои поради тоа поретко заоѓале во селата.

Во сите горнорекански села, како највисока форма на општествено живеење, каде што се избирале и назначувале сите лица важни за функционирање на селото и за неговите потреби, но и каде што се донесувале одлуки кои биле од општа важност за селаните бил **селскиот собир** (Историја на македонскиот народ, 1998: 412). Во ова тело членувале сите старешини на семејствата, по еден од секое семејство. Но, многу често на селскиот собир присуствувале и повозрасни селани, кои иако не биле старешини на семејната задруга, (најчесто поради старост), сепак биле почитувани и угледни членови на пошироката селска заедница. Нивното мислење особено се почитувало кога бил свикуван селскиот собир за решавање на некој конкретен проблем, вон редовните обврски на селскиот собир како тело. Постоеле редовни периоди кога селскиот собир се свикувал, односно на Ѓурѓовден и на Митровден. На овие два празника на селските собири присуствувале сите возрасни мажи (Историја на македонскиот народ, 1998: 413). Редовните термини за свикување на селскиот собор не се случајни. На овие два празника се избирале најголемиот дел на селските "главени" работници - овчар, говедар, полјак, шумар. За свикување на селскиот собир се користело селското црквено своно, камбаната, или пак кога биле редовните состанувања тогаш селаните и пред да се огласи своното, веќе биле на собирното место. Селските собири се одржувале во кругот на селската црква, доколку е на празник, но и во училишниот двор. Се случувало, во ситуација кога требало да се реши некаков спор помеѓу две села, на пример ако се затекне добиток во туѓо пасиште или ливада, односно ливадата е "врбенска" а добитокот "богдевски", тогаш се викал собир на селани од двете села. На ваквиот собир учествувал кметот со членовите на селскиот одбор и некои повидни, повозрасни селани. Се состанувале на отворен простор помеѓу двете села, а одлуката за казната ја донесувале заеднички селските кметови. Членовите на селскиот собир (старешините на задругите), го избирале и назначувале селскиот старешина - **кметот**, кој заедно со неговите помошници го сочинувале селскиот **одбор**, кој исто така се избирал на селски собир. Селскиот одбор бил највисокото тело кое имало право на донесување на одлуки од општо селски карактер, кои биле општоважечки за сите во селото. Како и кај повеќето јужно-словенски народи, така и кај Македонците, кметовите биле угледни луѓе кои раководеле со селската заедница, грижејќи се за неа. Секое село само избирало кмет од редовите на соселаните. За кмет, како селски старешина, исто како и за семеен старешина, не можел да биде избран било кој од селската заедница. Секогаш се внимавало тој да има углед првенствено во рамките на својата семејна задруга. Бидејќи во горнореканските задружни семејства за старешина редовно се избирал најстариот работоспособен член, токму од нивните редови се избирал и најспособниот кмет. Се случувало селскиот кмет да не биде старешина на

задруга, или да го предаде семејното раководење на највозрасниот син, или дури и да ја подели заедницата, само за да работи во корист на своите соселани и на селото како заедница. Угледот на кметот во овој предел бил од особена важност и поради историските прилики во кои опстојувале луѓето, како и поради постојаната борба која морала да се води со пљачкачките банди кои вршеле постојани упади, пљачкања и палења на горнореканските села. Вербалната комуникација која овие луѓе ја имале со турските (албанските) аги и бегови, била од особена важност. Не ретко токму тие ги спасувале селата и селаните од убиства, одведување на нивни соселани во заложништво, одведување на деца за кои подоцна арамите барале откуп¹, враќање на украден добиток и слично. Ова биле централните задолженија на селскиот кмет. Улогата на посредник меѓу соселаните и власта била многу важна, бидејќи незгоди од овој тип се случувале постојано. Населението речиси секојдневно било напаѓано, селата биле пљачкосувани, така што моќноста и угледот што горнореканскиот кмет требал да ги поседува кај турските великодостојници, морале навистина да бидат големи. Од неговиот углед и способност честопати зависел и животот на луѓето. Преговарања, селскиот кмет вршел и со арамиските банди, односно нивните водачи. . . . "Љоке и Осман беа големи пљачкаши по крајов, . . . јас ги памтам нив. Знаеја дека Танаш има пари и заедно ќе дојдеше бандата и ќе му ги опљачкаа. Љоке и Осман идеа кај нас, стариот мој беше кмет"². Низ историјата на Горна Река во периодот на Турското царство, имало кметови кои одиграле голема улога во целиот горнорекански предел. Таков бил случајот со "кметот Раде од фамилијата Бибај, кој бил кмет на сите 16 села"³. Од колкава важност била моќта на кметот се гледа и од информацијата која зборува за случајот како горнореканското село Врбјани ја сменило вероисповеста и народната носија. Бидејќи сите селани ја смениле вероисповеста, односно преминале во ислам, а не само дел, како што наредил кметот Раде Бибај, (по неколку члена од секое семејство), тогаш ". . . кметот ги казнил, ни Долна Река ни Горна Река да бидат. Нашето одело да не го носат, и тие носат растеличко одело. **А мије овде, и православни и муслимани, Македонци и Албанци, еден јазик зборуваме и едно одело носиме"**⁴. Оваа информација уште повеќе го потврдува веќе докажаниот начин на кој се вршела исламизацијата во овој предел, но истовремено најсликовито зборува за големата потреба од оваа селска институција, како и за нејзиното опстојување меѓу ова население. Кметот имал и други обврски. Меѓу другото, тој решавал, во договор со

¹ како најпрочуен пљачкаш во горнореканскиот предел, кој освен што пљачкал и грабел деца за кои после изнудувал откуп од нивните родители, бил некој си Сабрија од Трница. Во овие случувања пресудна улога речиси без исклучок имале кметовите, кои не ретко здружени, без оглед на селото од кое потекнувало грабнатото дете, заедно оделе кај турските аги и бегови да влијаат да се ослободи детето и да се врати кај родителите, информатор, Рафајловски Кирко, с. Белица, (лични теренски истражувања).

² информатор, Јосифовски Методија, с. Кракорница, (лични теренски истражувања).

³ информатор Јосифовски Методија, с. Кракорница, (лични теренски истражувања).

⁴ овие информации ги дознале од Аврам Трповски, кој живеел 100 години, а закопан е во селските гробишта во кругот на селската црква Св. Архангел Михаил во с. Кракорница, информатор, Јосифовски Методија, с. Кракорница, (лични теренски истражувања).

членовите на селскиот собор, кога ќе започне носењето на добитокот на испаша, кој дел од планината ќе се користи тековната година за паша, кому ќе му се даде да "купи" селската планина за напасување, од каде ќе може да се сечат дрва за огрев и за други потреби на селаните, со еден збор "држел ред во селото". Бројот на добиточни грла што секој селанец можел "бесплатно" да ги напасува по селската планина бил строго лимитиран на 40 овци или помалку овци за сметка на крупниот добиток (крави и коњи), но бројката не смеела да биде поголема од 40. Оние домаќинства кои имале поголеми стада овци и крупен добиток, морале да ја "купат" планината⁵. За таа услуга, селаните морале да плаќаат одредена сума на пари на селскиот кмет, односно на селскиот одбор, на она село на кое му припаѓала планината. Оние сточари кои ја користеле Чаушица (во минатото најчесто ја користеле галичките каи), им плаќале на Беличаните⁶, а пак за Богдевска планина плаќале на богдевскиот кмет, односно одбор. Ова наплатување за испаша, горнореканците го викале **"пашарина"**. Парите собрани од "пашарина" се користеле за општо селски потреби, за градба и поправки на цркви, училишта, чешми, за "откупи" на добиток од арамите или за плаќање на качаците во одреден временски период да не го "задираат" селото и слично. Со селските пари им се помагало на сиромашните, им купувале брашно, на вдовиците исто така им се помагало во продукти купени од тие пари. Дел од овие пари се користеле за исплаќање на сејмените кои го чувале селото од пљачкосувања. Секое село имало од 3 до 7 сејмени, Албанци од Албанија, кои за таа работа добивале голема сума пари од селаните. Богатите печалбарски семејства, оние кои биле "еснаф" луѓе и самите им плаќале на сејмените поголем дел од сумата. Тие и се хранеле во овие куќи, живееле во т.н. "сејменски одајки", а не ретко, во оние села кои биле побројни, им се граделе засебни куќи.

Селскиот кмет честопати се наоѓал во ситуација да решава и спорови и несогласувања кои се јавувале помеѓу соселаните. Најчесто пресудувал во корист на едниот, но речиси без исклучок праведно одлучувал, бидејќи од тоа зависел и неговиот углед во селото и пошироко во пределот. Несогласувањата најмногу се однесувале на разграничувањето, односно на утврдувањето на меѓите, спорови околу направена материјална штета во смисла на влегување на добиток во туѓа нива и слично. Иако селскиот кмет имал обврска да пресудува и во случај ако при поделбата на семејната задруга се јават проблеми, сепак никој од информаторите не знаеше за конкретен пример дали и кај кое семејство селскиот кмет донел некаква конечна одлука или помогнал да се разделат на мирен начин. По се изгледа дека

⁵ . . . ако имаш повеќе од 40 овци, за да ги пасиш мора да си ја купиш планината. До 40 може по селото да ги пасиш, ама за повеќе ќе си купиш паша во планината. . . . , информатори Нацковски Атанас од с. Кракорница, Несторовски Јеленко од с. Беличица, Софрониевски Јордан од с. Богдево, живее во Гостивар, (лични теренски истражувања).

⁶ денес по беличката планина, каде што има бачило, свои стада напасуваат овчари од с. Чајле. Иако би можеле да се напасуваат до 1000 овци, тие носат по 600. За напасувањето, на Беличани им плаќаат на крајот "чесно и поштено" според договор. Исплата се врши во пари, но според соодносот: за секоја овца молзница по 1 кгр. сирење, односно за секоја овца јалова по 1/2 кгр., информатор Рафајловски Ќирко, с. Беличица, (лични теренски истражувања).

Горнореканците многу рано се соочиле со посериозните проблеми при опстојувањето во овој предел, така што и ако се сеќаваат дека тоа некогаш било задача на кметот, сепак не знаат, дури ни по кажување, дека такво нешто некогаш се случило. Но, се сеќаваат за една друга важна одлука на селскиот кмет Васил од селото Богдево, кога истиот не дозволил да се склучи брак помеѓу Албанка и Македонец⁷ истовремено решавајќи го проблемот на најдобар можен начин⁸. Од оваа информација сосема јасно може да се согледа колку било важно кметот да има авторитет кој сите ќе го почитуваат, не само во сопственото село туку и пошироко во пределот. Во спротивно, можело да се случи кметот да не успее во намерата да го спречи склопувањето на тој брак, дури и да се случат убиства и "закрвување" на соселаните, припадници на два различни етноси и на две конфесии. Но овој селски кмет бил познат како праведен човек, и се минало во најдобар ред, бидејќи всушност тој и помогнал на Мустафица да ја омажи ќерката, а таа сепак да не отиде во друго село, дури ни во друга куќа⁹. Во Богдево, после овој кмет, кметови биле и Артеније Арсиќ и Меле Малакоски.

Селските кметови во некои исклучителни случаи, заедно со селскиот одбор донесувале и пресуди кога се работело за убиство. Во истото село, учителот бил убиен од страна на својот "измеќар", и за тоа не бил осуден. Имено, селскиот учител во својата куќа имал измеќар, Албанец, кој му помагал. Измеќарот работел во неговата куќа уште од дете. Кога измеќарот стасал за женење, учителот решил да му донесе невеста, исто така Албанка. Но, учителот всушност и самиот бил заљубен во неа, така што сметал дека и тој ќе живее со неа, криејќи се зад бракот на својот измеќар. Во една прилика измеќарот дознава за позадината на својот брак и за тајната врска на својата жена со учителот и го убива. Кметот сметал дека измеќарот бил во право кога го убил учителот и истиот го ослободил од секаква одговорност¹⁰.

Иако во некои етнички предели во Македонија, кметската функција повеќе била симбол на престиж и била од волонтерски карактер, во Горна Река тоа било платена работа. Се разбира дека и тука кметот имал статус на локален моќник, но никој всушност не се збогатил со добивањето на тие пари, бидејќи кметовите и без тоа биле богати, "еснаф" луѓе. Во "српско време" (1935г), селскиот кмет во Богдево бил платен 14000 динари¹¹. Како

⁷ станува збор за опишаниот случај со Саво Аритоновски, околу 1912 година, информатор Софрониевски Јордан, с. Богдево, живее во Гостивар, (лични теренски истражувања).

⁸ информатор Софрониевски Јордан, од с. Богдево, постојано живее во Гостивар. За важноста на личноста у угледот на селскиот кмет, од сите соговорници во пределот ја добивав истата информација. (лични теренски истражувања).

⁹ информатор, Аврамовски Ранко, од с. Врбен, постојано живее во Гостивар (лични теренски истражувања).

¹⁰ според кажувањата на повеќето Горнореканци, всушност се работело за период кога требало да се избере нов селски кмет. Еден од можните кандидати бил и селскиот учител. Неговиот противник, преку свои луѓе, го накодошил кај измеќарот за нивната состојба и овој после тоа го убил. За тоа убиство новиот селски кмет не го осудил измеќарот, туку го ослободил, по што овој, по извесен период, се иселил од Богдево, информатор, Софрониевски Миле, с. Богдево (лични теренски истражувања).

¹¹ информатор, Димитриевски Спиро, од с. Бродец, живее во Скопје (лични теренски истражувања)

богати луѓе, во многу од горнореканските селски цркви селските кметови биле ктитори на истите. Така селските кметови ги изградиле црквите во Беличица, Сенце, а денес во Кракорница црквата Св. Архангел Михаил ја обнови Томе Чипровски кој живее во Америка¹².

Иако досега зборувавме за селскиот кмет како институција, сепак сите овие одлуки кметот ги донесувал заедно со **селскиот одбор**. Селскиот одбор го сочинувале неколку членови од истото село. Нивниот број зависел од големината на секое село поодделно, но најчесто од 3-5-7 члена, бидејќи горнореканските села се мали и со мал број жители. Селскиот одбор се состанувал по потреба, односно "редовно" тогаш кога ќе требало да се решаваат тековните работи од интерес за целото село, или пак кога се случувале непредвидени работи за кои било неопходна одлука од селскиот одбор. Со ова тело раководел селскиот кмет, но тој не можел самостојно да донесе некоја одлука без претходна консултација со членовите на одборот. Одборот пак, бил исто така составен од доволно возрасни (45-65г.) и разумни луѓе, така што ретко се случувало да има разидување во мислењата на кметот од една страна и селскиот одбор од друга, по некое прашање. Тие речиси секогаш делувале како едно тело кое носело заеднички одлуки, кои сите биле должни да ги почитуваат.

Во надлежност на селскиот одбор бил изборот на шумар, полјак, говедар, овчар, питроп (јавно на селскиот собир), но и одлуки во врска со издавањето на планината и одредување на висината за пашарина, одредување на селскиот атар и спорови во врска со меѓите, донесување на одлуки за взаемна самопомош, одлука за помагање на сиромашните, вдовиците, болните, одлука за најмувања на сејмени за заштита на селото, за поправка на црквата, училиштето, патот, изградба на чешми и други општо селски потреби. Селскиот одбор се состанувал во училиштето или во селската црква. Најмалку еднаш месечно се состанувале редовно, но доколку се појавеле проблеми за решавање и почесто.

Шумар се избирал од редовите на селаните за заштита на шумата која е колективна, селска сопственост. Иако самите селани посебно потенцираат дека самите многу одговорно се грижат за селската шума, истовремено и ја чуваат, сепак во некои горнорекански села се назначувало и посебно лице кое ја работело оваа работа. Шумата ја штителе од неконтролирано сечење на дрвата, најчесто не од своите селани туку од упадите што ги вршеле другите. Така, оној кој ќе бил фатен како сече недозволно дрва, исечените дрва му се одземаат и се казнувал парично. Кога некој од селото имал потреба од дрва, селскиот одбор му дозволувал да сече, но само дрва кои биле постари, болни, или со искривено стебло. Ова особено се однесувало кога биле во прашање дрва за огрев. Доколку се работело за потребни дрва како граѓа, "кеприња" за куќа или некаков стопански објект, тогаш исто така се сечеле "бележани" дрва. Во селото Богдево постоела и пилана, која работела на воден погон, на Богдеска Река, каде се обработувала дрвената граѓа.

¹² Томе Чипровски е потомок на дедо Чипре, од фамилијата на Кросовци, кои имале околу 16000овци, но биле и печалбари и имале имот во Цариград.

Во сите горнорекански села "се главел" **говедар**. Во минатото, до пред Втората Светска војна, секогаш бил од горнореканските села, додека денес се среќаваат говедари од горнополошките села, дури и од кичевското село Зајас¹³. Неговиот избор се вршел јавно, пред сите селани со свикување на селски собир, каде селскиот одбор го водел изборот. За договорените права и обврски на говедарот и селскиот одбор, не постоел писмен документ, но се било "чесно и поштено", договорено со устен договор. Неговата вредност била многу поголема од пишаниот, зашто "човечкиот збор и образ имал најголема тежина". Говедарот ги собирал селските крави на одредено место, или движејќи се по патот за на пасиште, секој сопственик кога крдото поминувало покрај неговата куќа, го испуштал добитокот. Работата на говедарот траела во периодот од Ѓурѓовден до Митровден (6.V. - 8.XI.), и тој се ангажирал само за овој период од пет до шест месеци. За извршување на оваа работа му се плаќало во пари, поодделно од секој селанец кој имал крава за напасување. Оној кој имал повеќе крави и телиња за напасување, плаќал поголема сума. Исплатата на договорената сума говедарот ја добивал на крајот, по извршената работа. Но освен во пари, нему му се плаќало и со храна, односно тој се хранел во селото. За напасување на една крава, семејството било должно да му обезбеди еден ден јадење, за две - два дена и така натаму. Денеска, говедарот во селото Врбен, кој е од селото Речани горнополошко, добива од Врбенци 300 германски марки плата месечно. Оваа сума се дели со бројот на крави (50 или 70), и добиената сума ја плаќа секој селанец поединечно, без оглед кое семејство колку крави има. Разликата е само во исхраната на говедарот. Оние кои имаат повеќе крави, за толку повеќе денови му даваат храна на говедарот. Врбенскиот говедар, бидејќи е од друго село, спие во една куќа во селото, заедно со главениот овчар¹⁴.

Полјакот исто така бил Горнореканец. Секое село ангажирало некого од своите соселани да внимава на посевите во селскиот атар. Во Горна Река иако нема поле во класична смисла на зборот, сепак постојат ниви со јачмен, рж, пченка, бавчи со компири, грав и тикви, во минатото (пред изградбата на Мавровското езеро) и лозја, кои треба да се чуваат од крајби, но многу повеќе од влегување на добиток во туѓа нива. Полјакот се избирал на селскиот собир, пред сите селани, а се најмувал за период од 4-5 месеци. Најчесто од Ѓурѓовден до Петровден (6.V. - 12.VII.), но се случувало и до Илинден (2.VIII.), кога на повисоките места почнува жетвата. Должност на полјакот била да ги чува и селските ливади и пасишта. Доколку се случело да затекне коњ или некаков друг добиток во туѓа нива или ливада, тогаш полјакот го вадел своето од вратот на добитокот и тоа служело како доказ за направената штета, односно со него се докажувала сопственоста на добитокот затекнат на туѓ имот. Казните биле најчесто парични. Се

¹³ информатор, Рафајловски Ќирко, с. Беличица (лични теренски истражувања).

¹⁴ Денешниот врбенски говедар, веќе неколку години по ред е главен во ова село. Во зимскиот период си оди дома во с. Речани, а на пролет повторно му праќаат "абар" да дојде. Има 70 години (1999г.), информатор, Јовановски Јован, од с. Нистрово, живее во с. Врбен, (лични теренски истражувања).

случувало, во послевоенниот период да одат и на суд за ваков престап¹⁵. Полјакот за својата работа бил плаќан од страна на сите селани, со пари, по завршената работа. Последниве 15-20 години во горнореканските села полјак веќе не се ангажира, бидејќи и населението се иселува, па голем дел од некогашните селски обработливи површини денес се ливади и шуми.

Селски овчар најмувале горнореканските селани за напасување на оние овци чиј број е помал од 40 поодделно за секое семејство. Таквите семејства не ги носеле секогаш на "бачило" овците, туку ги чувале дома. За нив селото заедно, ангажирало овчар. Овците ги напасувал на делот од планината кој спаѓа во атарот на селото од каде се и овците и овчарот. Главениот овчар најчесто исто така бил од селото. Се "главел" на селскиот собир, кога се договарале колку да му се плати. На селскиот овчар селаните дополнително му купувале опинци и тутун. И тој, како и говедарот и полјакот, се ангажира за период од неколку месеци, од Ѓурѓовден до Митровден (6.V. - 8.XI.), а бил исплаќан со пари и храна. Семејствата биле должни за пет овци да обезбедат еден ден храна за овчарот. Повеќе овци повеќе денови го хранеле. Ако има сопственикот 30 овци, овчарот кај него јаде 6 дена¹⁶. И денеска во Врбен сеуште е така.

Питроп назначувало секое село поодделно. Тој се грижел за црквата, која како сакрален објект имала особено голема важност за македонското горнореканско население. Било обичај, секој Горнореканец кој го напуштал селото, се иселувал, да ја остави семејната икона во селската црква. Питропот го подготвувал храмот секоја недела, пред секој празник, и во деновите кога имало погребени или помени. Го чистел одвнатре, ги бришел иконите, подготвувал свеќи за празниците. Но, во негова надлежност биле и селските гробишта, односно имал обврска да ја коси нараснатата трева околу гробовите. Обврските на питропот траеле во текот на цела година. Кога била селска слава, или поголем христијански празник, на питропот му помагал уште некој соселанец, на пример некој кој на "панахире" продава свеќи¹⁷. Ако питропот бил постар човек, што многу често се случувало, тогаш нему му помагале и помлади невести, особено за селските празници, кога требало по завршеното празнување да се исчисти и измие црквата и дворот. Селаните на питропот му плаќале симболична сума на пари, еднаш годишно. Најчесто тоа го правеле на еден од големите црковни празници, Божик или Велигден. Должноста на питропот не била временски ограничена, односно се додека можел да ја извршува оваа функција не се менувал. Но, можел, на сопствено барање да се повлече од оваа доброволна работа.

Како специфика на овој предел, се издвојуваат **сејмените** како посебна категорија на селски службеници. Населението, живеејќи во непосредно соседство на Албанија од каде било постојано изложено на качачки,

¹⁵ информатор Јовановски Јован, од с. Нистрово, живее во с. Врбен (лични теренски истражувања).

¹⁶ Овчарот во Врбен, кој има околу 60 години, живее во Гостивар, но додека е овчар во селото, спие во истата куќа со говедарот, информатор Јовановски Јован, с. Нистрово, живее во село Врбен, (лични теренски истражувања).

¹⁷ информатор, Софрониевски Јордан, с. Богдево (лични теренски истражувања).

пљачкашки упаѓања, било принудено да бара решение за оваа појава. Како единствено можно решение било најмувањето на сејмени-Албанци кои за одредена сума пари го чувале селото од пљачкосувања и убиства. Секое село си имало свои сејмени. Нивниот број бил различит, во зависност од големината на селата, меѓу тројца и седуммина. Побогатите печалбарски семејства имале и сопствени сејмени кои ги штителе куќите и имотот на тоа семејство. Сејмените живееле убав живот, постојано биле убаво нахранети и облечени, а освен тоа добивале и голема парична награда за добро извршената работа. Во помалите села, каде што имало само еден или двајца сејмени, тие спиеле секоја вечер во различита куќа. Онаму пак, каде што имало повеќе сејмени, за нив во селото се градела и "сејменска кула", како онаа во Кракорница која имала две соби. Постоеле познати сејменски фамилии во Албанија, сејменската професија била како семејна традиција. Селото Кракорница во 1943 година во еден ден било опколени со качачки банди, околу 150 души, кои пљачкосувале во сите останати села во пределот, само во ова село не успеале да влезат. Населението со пушки се борело против нив и во таа борба бил убиен и сејменот Амед од семејството Диертас од Албанија, за кого велат дека добро го чувал селото. Заради неговото загинување, Кракорчани убиле двајца качачи, за да го одмаздат ". . . и тогаш ние отепавме двајца, го зедевме крвнината, и тој умре а дојдоа двајца негови браќа после (како сејмени б.м.) и кога се ослободивме тие се предадоа. На партизаните при ослободувањето, тој сејменот, им носеше леб, тие (партизаните б.м.) беа во чамот скриени, и на сите ни кажуваше дека партизаните ќе победат. И тој со 24 луѓе дојде овде, потоа отиде во Коњаре и после две години се исели во Америка, а пред десет години дојде син му овде. Најголем богаташ е таму . . . "18. Селото Беличица пак, имало најмалку сејмен од братството Џика од Албанија. Кога грабежите позачестиле, еден сејмен не бил доволен па биле најмалку дури петмина. За сејменот Исмаил Џика е врзано и раскажувањето на Беличани кое вели дека, Исмаил се заљубил во некоја девојка Македонка од селото. Иако девојката не сакала да се омажи за него, тој решил сосила да ја грабне. Селаните, гледајќи ја сериозноста на ситуацијата, ја однеле девојката кај некои роднини, додека работата малку не се смирила (Стојан Карајанов, 1985:). Вакви настани, кога Албанци настојувале да се оженат со Македонки, во Горна Река имало неколку, но ниту еден не се остварил. Дури и во обратна насока не се случувале, односно Албанка да се омажи за Македонец. Еден таков случај е и од поново време, ". . . од Мустафа жена му само едно девојче имала, синови немала. Џаваирка се викаше. Мајка и сакала да ја омажи за Саво Аритоновски19, ама селскиот кмет Васил не дозволил. Тој, со неколкумина селани од одборот, заминал за

¹⁸ информатор, Методија Јосифовски, с. Кракорница, (лични теренски истражувања).

¹⁹ Фамилијата на Саво Аритоновски е една од попознатите во село Богдево. Во селото покрај другите чешми (Попова чешма, Зарева чешма, Иванова чешма, Милосова чешма), постои и Пејова чешма, која ја градел некој Апостол. Пејо бил познат сточар кој со 12000 овци бил во Солун за време на младотурската револуција. Никогаш не се вратил од таму. Фамилијата на Аритоновски потекнува од фамилијата на Пејо, информатор, Софронијевски Миле, с. Богдево, живее во Гостивар, (лични теренски истражувања).

селото Реч и оттаму го донеле Рустем Селмани, како домазет кај Мустафица. Ова се случило околу 1912 година²⁰. Иако најголем дел од сејмените давале "беса" и навистина го бранеле селото, сепак во последните години, имало и случаи кога сејмените забораваале на дадениот збор и соработувале со крцалиите. ". . . Сите сејмени од другите села ги предадоа луѓето, на превара, на Албанците пљачкаши, ги затварале во црквите и за тоа време пљачкале"²¹.

Како особено важна институција во горнореканските села, повремено функционираше и **мировен совет** во кој влегувале три лица. Особено се внимавало овие селани да бидат повозрасни, над 65-70 години, но и да се познати по својата праведливост и чесност. Нивниот углед исто така требал да е голем, бидејќи во нивна надлежност биле решавањата на сите недоразбирања што настанувале помеѓу селаните. Горнореканци се сеќаваат дека во минатото овој совет имал постојано работа, бидејќи настанувале проблеми особено при новите доселувања и при зафаќањето на нови ливади и пасишта во приватна сопственост. Тогаш доаѓала до израз разумноста на членовите на мировниот совет, кои многу често со своите одлуки придонесувале да се најдат компромисни решенија и дури да се избегнат и меѓусебни убиства. Одлуките на мировниот совет се почитувале без исклучок од сето население.

Во горнореканските села постоел и **црковен одбор**, во кој влегувале најчесто тројца, но понекогаш се избирале и петмина селани. Од нив се избирал претседател, а останатите биле членови²². До педесеттите години во црковниот одбор влегувал и попот, и имал големо влијание врз донесувањето на одлуките. Во селото Беличица се памети дека за време на војната во црковниот одбор член била и една жена, иако тоа не било обичај²³. Сите надлежности околу црквата ги имале овие луѓе, кои се избирале на секои четири години. Црквата имала и сопствен имот - ливади и пасишта од кои остварувала приходи. Кога ќе дојдело време за косење на црковните ливади, тогаш црковниот одбор свикувал собир, најчесто во недела, каде се лицитирале некосените ливади. Оној кој ќе понудел најмногу пари, ја добивал ливадата, односно самиот ја косел. Сумите кои се нуделе и прифаќале не биле големи, но и населението не се ценкало многу бидејќи се работело за црковен имот.

Водар во горнореканските села не се избирал, бидејќи имало доволно водотеци за наводнување на малиот број на бавчи со компир, тиква, грав. Селаните меѓусебе се договарале кој кога ќе ја наводнува својата бавча.

Во надлежност на селскиот одбор било и донесувањето на одлука за издавањето на дел од планината на користење за испаша на стада чии

²⁰ информатор Софрониевски Миле, с. Богдево, (лични теренски истражувања).

²¹ информатор Методија Јосифовски, с. Кракорница, (лични теренски истражувања).

²² Во селото Беличица, во повоенниот период, до седумдесеттите години на минатиот век, членовите на црковниот одбор ги назначувала месната заедница, информатор Рафајловски Ќирко, с. Беличица (лични теренски истражувања).

²³ информатори Несторовски Јеленко и Рафајловски Ќирко, с. Беличица, (лични теренски истражувања).

сопственици се од други села. Постоело правило во користењето на планината за напасување на добитокот. Имено, една страна од планината секогаш се чувала, а стадата се напасувале само на другата. Во следната година, таа страна која претходната година била слободна, се користи за испаша на добитокот²⁴. Ваквата рационално искористување на селската планина било неопходно, поради обновување на пасиштата. На тој начин, секое село поодделно, односно неговите жители се грижеле за зачувување на селските пасишта. Ова правило и денеска функционира и никој не го прекршува. Некои од селата (на пр. Беличица), во недостаток од сопствени стада, и денеска дел од планината ја издаваат на овчари од други села, за што добиваат соодветна парична надокнада која ја користеле за општо селски потреби.

Колективната сопственост, како категорија позната е кај сите јужнословенски народи. Иако кај сите нив различно се нарекувала (Цветко Костиќ, 1971)²⁵, сепак нејзината улога и функција била подеднаква насекаде. Горнореканците ја нарекувале "селска - селско". За **селското** сите заеднички се грижеле, водејќи сметка да не се наруши некое од воспоставените правила. Обврска било секој да се грижи за заедничкото, без оглед дали се работело за пасишта или за шуми. Шумите, оние кои биле во колективна сопственост, за Горнореканците биле од голема важност (Војислав Танасковиќ, 1992: 16),²⁶ исто колку и пасиштата. Така на пример, не можело кој кога ќе сака да сече дрва. Строго се водело сметка да се врши селекција на дрвата за огрев²⁷. Само во исклучителни случаеви (на пример кога дрвото е потребно за градба на куќа), се дозволувало сечење на здраво и право дрво. Во минатото ваквите видови на сопственост биле поприсутни, денес тие сепак се одржале најмногу во планинските предели, опстојувајќи се до денеска (Цветко Костиќ, 1971: 72). Горна Река, како изразито планински предел, сеуште ја има зачувано категоријата "селско", како вид на колективна сопственост²⁸. Иако во сосема изменети сопственички односи, сепак секој Горнореканец го има зачувано истиот позитивен однос кон "својата" шума и пасишта, внимавајќи и на себе и на другите, како се однесуваат кон заедничкото.

²⁴ информатор, Игњатовски Славко, с. Ничпур (лични теренски истражувања).

²⁵ . . . во Србија - *ојштинска земља*, во Хрватска - *џмајна и имовина ојшине*, во Словенија - *вашка ласи*, во Црна Гора - *џлеменска, брајсџивеничка земља* или *комуница*, во Босна - *мере* и сл.

²⁶ за важноста на шумите, кај населението кое ги поседува како колективна сопственост, ни кажува и податокот според кој две села од Средачка жупа (СРЈ) девет години (1903-1912) воделе судски спор пред турските власти, околу докажување на сопственоста на истата која ја купиле од некој тетовски каја.

²⁷ . . . оваа корија сме ја чувале како парк. Дрва сме носеле по сто товари од Мелник, Рибница, Горно Еловце, нашата шума не сме ја сечеле . . . , информатори Јосифовски Методија, Нацковски Атанас, с. Кракорница, (лични теренски истражувања).

²⁸ Во поглед на ова прашање, населението има одредени проблеми кои се од доменот на сопственоста, бидејќи пределот Горна Река, во целост влегува во територијата на Националниот парк "Маврово", што од своја страна носи нови правила во однесувањето кон колективната сопственост, која по сила на законот исчезнува, односно се трансформира во државна сопственост.

Во надлежност на работата на селскиот одбор биле и споровите кои настанувале во поглед на дефинирањето на колективната и индивидуалната сопственост на земјиштето. Споровите настанувале како последица на одредени конфликти кои селата ги имале меѓу себе, но и како конфликти на пониско ниво, меѓу селаните, сопственици на земја во едно исто село. Ваквите несогласувања меѓу горнореканското население биле сосема ретки, бидејќи земја имало доволно за сето население. Земјата која е колективна сопственост, селскиот имот, најчесто шумски комплекси и пасишта, горнореканците ја нарекуваат **синор**. Како и во други планински предели во Македонија (Бранислав Русић, 1956: 1), границата помеѓу два или три селски синори најчесто е природна и оди по сртот, по течението на реките и помалите водни текови или по дното на доловите. Селата кои се наоѓаат на планината Кораб, имаат поголем синор отколку селата кои се наоѓаат на планината Бистра. Најголем синор од корабските села имаат Врбјани (31,5км²) и Врбен (25,6 км²), а од петте села на Бистра, најголем синор има селото Беличица (25км²) (Митко Панов, 1998: 61-62). Селските атари во пограничниот дел помеѓу две-три села немаат никакви вештачки обележувања со оглед на фиксните, непроменливи природни граници. На определени места, најчесто кај пасиштата, постојат камени обележувања кои ја дефинираат припадноста на пасиштето на едно од селата. Речиси секој Горнореканец точно ја знае границата помеѓу два селски синори и навистина ретко се случувало да се залута во територија на туѓ синор. Во минатото, "во турско време", кога се доселувале некои од горнореканските родови, имало и спорни моменти околу одредувањето на селските атари. Во таквите случаи важело правилото на побројниот и посилниот²⁹. Дури подоцна, откако се стационарирало, населението избирало свои претставници, кои биле надлежни за решавањето на ваквите конфликтни ситуации. Често пати и тогаш се случувало да владее правото на посилниот. Она село кое имало повоинствени фамилии секогаш успевало да зафати повеќе пасишта во својот синор. При освојувањето на новите територии убиствата биле редовна појава, па на поедини места, особено во синорите на корабските села, има и гробишта "ворза", за кои велат дека се "латински", од времето на населувањето на Горнореканците³⁰. Како резултат на таквото освојување на селските синори, иако во поголемиот број на селата во Македонија, граничниот селски синор е "околу средината од растојанието помеѓу нивните крајни куќи"(Бранислав Русић, 1956: 1) сепак ова не важи во целост за горнореканските села. Најмал синор од подкорабските села има селото Бибај

²⁹ информатор, Јосифовски Методија и Нацковски Атанас, с. Кракорница, (лични теренски истражувања).

³⁰ Според кажувањата, "латинските" гробишта во с. Богдево, до 1945 г. биле оградени, но по војната оградата "го расипаа" и не ја поправиле. Во истото село, на местото на денешната црква Св. Димитрија, изградена во 1910 г., имало "римска црква", информатор, Софрониевски Јордан, с. Бродец. Латински, католички гробишта има и кај селото Нистрово, информатор Јовановски Јован, с. Врбен, (лични теренски истражувања).

(3,8 км²)³¹, бидејќи е оформено како маало од селото Нистрово, со населување на истоимениот род. Од селата на Бистра пак, најмал синор има селото Кичиница (4,4 км²) (Митко Панов, 1998: 149-150).

Иако во горнореканските села **самопомошта** како категорија не била многу застапена, сепак биле познати и неколку вида на взаемна самопомош. Најголем дел од населението за завршување на дел од своите полски работи најмувало "аргати" кои ги плаќало, додека за постојана работа околу добитокот поимотните куќи имале "измеќари". Меѓусебното помагање било најмногу користено за време на жнеењето на јачменот и ржта. Периодот на жнеење (јули-август) бил кус и сета работа морала да се заврши за одреден временски период. Така, оној чија нива се жнеела бил должен за жетварките да обезбеди храна (комат со зелка, штавеј, зеље, урда) три пати дневно, секој ден додека се жнее на неговата нива. Српот секоја жетварка сама си го носела. Додека сето жито не се ожнеело жетварките се менувале од нива на нива, честопати преспивајќи на нивите, бидејќи тие пак, се наоѓале на планините над селата. Многу од жетварките кои останувале со денови на жнеење, со себе ги носеле и своите деца. Ваквата врста на взаемна самопомош се нарекувала "одење на спомог".

Горнореканците ја познавале и "спрега"-та како вид на взаемна самопомош. Најчесто се здружувале кога требало да се изораат нивите, и тоа два вола, односно "воловска спрега". Најголем дел од населението имало само по еден вол, што не било доволно, така што единствената можност да се добијат "севгар" волови за во "јарем", била со здружување на добитокот во "спрега". Во многу берикетните години, се позајмувал и коњ за "вршење" на јачменот, кога за стожерот на гумното се впрегнувале по два коња, "коњска спрега". Ржта се вршела рачно, со помош на дрвена издлабена косо поставена направа - каде што се ставаат струковите и се удира врз нив со стап. На овој начин струковите останувале цели и истите се користеле за покривање на куќите и помошните стопански објекти. Оние кои позајмувале вол или коњ за "спрега" имале обврска животното додека е кај нив, да го хранат, но истовремено и да не го оптоваруваат многу. Спрегата како самопомош била од взаемен карактер, односно оној кој го позајмил волот бил должен истата услуга да ја врати, тогаш кога другиот сопственик ќе има потреба од тоа.

Самопомошта особено доаѓала до израз во ситуација кога на сиромашните, или на вдовиците, им била неопходна помош која изискувала машка работна рака. Таков е случајот со градба на куќа или помошни објекти. Тогаш, машкиот дел од селаните се собирале на "ангарија"³² за да се помогне при градбата. Во овој случај, доколку домаќинката не била

³¹ Истовремено ова е село со најмал атар во Горна Река. Селаните од околните села велат дека ". . Бибај е маало на Нистрово, има три "огништа", (семејства), а 33 деца", информатор, Јовановски Јован, с. Врбен (лични теренски истражувања).

³² "ангарија" се практикувала и кога на некој соселанец му била потребна поголема работна сила за ден или два, но оваа "ангарија" била со обврска домаќинот да ја врати кога за тоа ќе има потреба оној кој бил кај него на ваков вид на самопомош, информатори, Личкоски Алексо, с. Кичиница и Несторовски Јеленко, с. Беличица, (лични теренски истражувања).

материјално во можност да им даде ручег на мајсторите, тогаш секој сам си носел јадење. На вдовиците, особено на оние кои биле останати сами и со мали деца, селаните им носеле дрва за огрев од шумата, "кој како ќе може".³³

Како исклучителна и редовна самопомошта се практикувала кога се правел споменик на починат соселанец. Тогаш се впрегнувале по 4 вола за да ја довлекчаат плочата за гробот до гробиштата. Никој соселанец ваквата молба за помош не можел да ја одбие, зашто истото било сметано за голем грев. Оној од кого ќе бил побаран волот на услуга, исто така учествувал и во носењето и во мesteњето на надгробната плоча. Сепак, најчесто тоа се засновувало на роднинска или пријателска основа.

* * *

Денешната состојба во пределот сосема е поинаква од погоре опишанава. Целокупниот простор на Горна Река е изразито депопулациски, така што вкупниот број на жители во целиот предел изнесува 1385 жители. Од нив 258 се Македонци, а 1123 се Албанци. Но, најголемиот број на жители живее во селата Врбјани - 611 жители, Врбен - 180 жители и во Нистрово - 153 жители (според пописот од 1994 година). Некои села немаат ниту еден жител (Кичиница, Нивиште), а во дел од нив живеат по десетина жители само во периодот мај-октомври. Во едни вакви услови, сосема е логично исчезнувањето на општо селските традиции на населението, а со тоа и повеќето функции кои селото некогаш ги имало во поглед на општествено-економската организираност.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1991 Цвијић Јован, *Балканско полуострво*, Сабрана дела, књ. 2, Београд.
- 1998 *Историја на македонскиот народ*, том втори, Институт за национална историја, Скопје.
- 1985 Карајанов Стојан, *И Беличица гореше*, Гостивар.

³³ Во Горна Река, мажите кои не одат на печалба ги викаат "домашари". Тие се занимаваат со дрварство, односно од шумата сечат дрва и истите ги продаваат "на товар". Најмногу дрва носеле од Врбенската шума, од Пртен, на границата помеѓу Трница, Беличица и Кичиница. Вообичаено било по два пати да одат, во текот на денот, и носеле по три-четири товари дрва. Не ретко овие "домашари" носеле дрва и за вдовиците, информатори, Аврамовска Босилка с. Врбен, Рафајловска Верица, с. Беличица, (лични теренски истражувања).

- 1971 Костић Цветко, *Три заједничке институције глобалног друштва Јужних Словена*, Зборник Матице српске, књ. 56, Београд.
- 1998 Панов Митко, *Енциклопедија на селата во Република Македонија*, Скопје.
- 1956 Русић Бранислав, *Старији обичаји око одређивања земљиних међа и око пољских радова у кичевији*, ГЕМБ, књ. XIX, Београд.
- 1992 Танасковић Војислав, *Средачка жуја*, Приштина.

Сопствени теренски истражувања во Горна Река (Р. Македонија), 1999/2000

Информатори:

1. Рафајловски Ќирко, род. 1937г., с. Беличица
2. Јосифовски Методија, род. 1929г., с. Кракорница
3. Нацковски Атанас, род. 1926г., с. Кракорница
4. Несторовски Јеленко, род. 1913г., с. Беличица
5. Софрониевски Јордан, род. 1954г., с. Бродец (живее во Гостивар)
6. Аврамовски Ранко, род. 1949г., с. Врбен (живее во Гостивар)
7. Димитриевски Спиро, род. 1925г., с. Бродец (живее во Скопје)
8. Јовановски Јован, род. 1955г., с. Нистрово, (живее во Врбен)
9. Аврамовска Босилка, род. 1931г., с. Маврово (живее во Врбен)
10. Рафајловска Верица, род. 1935г., с. Сенце (живее во Беличица)
11. Игњатовски Славко, род. 1934г., с. Рибница, доселен во Ничпур, (живее во Скопје)